

BOLGÁR JUDIT

A büntetés lélektani dilemmájának megjelenése a társadalom tagjaiban és intézményeiben¹

A büntetés és a hozzá kapcsolódó események feltárása és tények magyarázata sokféle megközelítési módot tartalmaz az adott tudományterület vizsgálódási tárgyának, céljának és módszereinek megfelelően. Kétségtelen, hogy a büntetés (ha az önbüntetést nem tekintjük, bár közvetett módon itt is tetten érhető a személyközi, interaktív hatásmechanizmus) mindig valamilyen személyközi, csoportközi vagy társadalmi interakciót jelent, általában szándékolt, tudatos magatartás, és nem lehet mentes érzelmi-indulati és kognitív, racionális összetevőktől. Fontos összetevők a társadalmi normák, amelyek az interakciók mentális, kognitív kereteit foglalják magukban, de amelyek sosem értékelhetők a büntetés vonatkozásában „racionálisan”, értékmentesen, így a normák is tartalmazznak implicit módon érzelmi összetevőket. Ha a büntetést mint eseményt vizsgáljuk az érzelmi összetevő olyan asszociációkra „késztet”, mint a harag, megtorlás, szégyen. A kognitív értelmezés már bonyolultabb feladat, hiszen figyelembe kell venni a cselekmény kulturális, társadalmi közegbe ágyazott tér-idő összetevőit, a szándékokat, okokat és célokat, amelyek a cselekményhez kapcsolódnak.

A vizsgálódást az is bonyolítja, hogy az emberi interakciókban a büntetés gyakori cselekvési forma, és nem csak a szándékos vagy önkéntelen normasértő viselkedéshez kötődik. A pszichológiában leggyakrabban egyrészt az ismeretszerzéssel, a célirányos viselkedés tanulásával, az identifikációval kapcsolatban találkozhatunk a jelenséggel (mármint a büntetés alkalmazásával), másrészt az agresszió kutatásban, a proszociális és antiszociális agresszió hatásmechanizmusának tanulmányozásakor fontos a büntetés jellegének és céljának rögzítése.

*Jon Elster*² szerint a büntetés több megközelítésben is elemezhető. A pszichológia a mások viselkedésével kapcsolatos várakozásban való csalódás kiváltotta érzelmeket vizsgálja. A humán etológia a csalódás, illetve az erre vá-

¹ A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Ludovika Kiemelt Kutatóműhelyben*, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² Elster Jon: *A társadalom fogaskerekei*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997

laszként megjelenő düh vagy éppen bosszú evolúciós gyökereit kutatja. Az állam- és jogtudomány a büntetés társadalmilag legitim mechanizmusait és a konkrét büntetőintézmények működését írja le. A szociológia a közösségekben élő emberek büntetéssel kapcsolatos viselkedését vizsgálja, míg a történelemtudomány a társadalmak fejlődése során kialakuló büntetés intézményi formáit, és azok szerepét törekszik megérteni. Fontos megkülönböztetnünk a decentralizált, a közösség tagjainak informálisan is alkalmazott büntető viselkedését és a fejlett társadalmakban létező, centralizált, részben az állam által működtetett büntető- és jutalmazó intézményeket.

Ha a büntetést mint szociális magatartást leválasztjuk annak morális, etikai jellemzőiről, nem jutunk messzire a probléma vizsgálatában. Ha csak „egyszerű” tanítási-nevelési eszközként tekintjük, megfosztjuk mindazoktól a tartalmaktól, amelyek miatt kiérdemelte a morálfilozófia, a jogfilozófia, a valláserkölc, sőt a közgazdaságtan kiemelt figyelmét.

Érdemes azonban mégis a legegyszerűbb működési mechanizmus alapján vizsgálni a büntetés hatásmechanizmusát. Ebben a vizsgálódásban el kell tekintenünk a büntetést kiváltó magatartás társadalmi, erkölcsi megítélésétől, a büntetést csupán az elérendő, „megtanítandó” viselkedés eszközeként tekintjük, vagyis azt vizsgáljuk, hogy milyen motiváló hajtóerőt tartalmazhat a büntetés a kívánt viselkedés (vagy ismeret) elsajátítása irányába.

A büntetés viselkedés-lélektani és szociális tanuláselméleti megközelítése

Azok a viselkedés-lélektani³ vizsgálatok, amelyek a jutalmazás–büntetés viselkedésalakító hatékonyságát kutatják, arra keresnek választ, hogy az ismeretek és a viselkedés állandósítása (rögzítése), az „elvárt”, „célszerű” válaszok kialakítása milyen fiziológiai, pszichikai mechanizmusok segítségével történik, milyen a megerősítő hatékonyságuk, és milyen mértékben interiorizálhatók. Tudvalévő, hogy a fejlődés sajátos periódusai sajátos tanulási lehetőségeket valósítanak meg, és élethosszig befolyásolják a személyiség alakulását. Fontos azonban rögzíteni, hogy a személyiség alakulásában vannak olyan kitüntetett életkori periódusok, amelyek bizonyos ismeretek, képességek fejlesztése szem-

---

³ A viselkedés-lélektani irányzat, vagy behaviorizmus a XX. század első felében jött létre az Egyesült Államokban. Alapítója, John B. Watson 1913-ban adta közre nézeteit. A vizsgálódás tárgyává kizárólag az objektívan megfigyelhető viselkedést tette, a belső pszichikus működéseket, a tudat vizsgálatát pedig teljesen kizárta.

pontjából érzékenyebbek a külső hatásokra, sőt bizonyos fejlesztések csak az adott életkorban megvalósíthatók. A viselkedés-lélektani irányzat figyelembe veszi az életkori, személyiségfejllettségi sajátosságokat. *Skinner*⁴ megerősítés-elmélete abból az alapgondolatból indul ki, hogy az aktuális cselekvéseket az egyén múltbeli tapasztalatai befolyásolják. A korábbi cselekvések pozitív vagy negatív következményei befolyásolják a cselekedet ismétlésének bekövetkezését. Ez lényegében segíthet a motivációs folyamatok megértésében.

Számos etológiai és tanuláslélektani⁵ kísérlet is igazolja, hogy az egészen korai életkorban szerzett élmények meghatározók a későbbi szociális tanulási folyamat szempontjából. Kísérletekkel bizonyítható, hogy a nagyon korai életkorban szerzett élmények életre szólón meghatározhatják érzelmi viszonyrendszerünket (az etológia ezt a jelenséget *imprinting*nek nevezi), így ha elmaradnak ezek az érzelmi tanulási lehetőségek, úgynevezett érzelmi hiánybetegség⁶ keletkezik, és ez megnehezíti, rossz esetben megakadályozza a megerősítéses tanulási folyamat eredményességét. A nagyon korai, szenzitív periódusokban hiányzó felnőtt emberi kapcsolatok lehetnek felelősek azért, hogy sem a pozitív, sem a negatív megerősítést nem kíséri és nem előzi meg érzelem. A kísérletek arra is rámutattak, hogy a viselkedéstanuláshoz a büntetés nem a kívánt eredményt fogja hozni (az elvárt viselkedés aktivizálódását), hanem viselkedésgátlást, illetve a büntetés elkerülésére irányuló magatartást indít be. Az említettek alátámasztására *Grastyán Endre* neves magyar idegfiziológus⁷ szavait idézem: „*Patkány és más kísérletekben egyazon kísérlettel sikerült kimutatni, hogy sorozatos sikertelenségek esetén ismételt hibás tanulási reakciók ahelyett, hogy eltűnnének, még fokozottabban rögzülnek. Ennek elhárítása állatkísérletben csak úgy történhet, ha a büntetést azonnal abbahagyják és az állatot szelíden arra kényszerítik, hogy más utakat keressen létszükségletei kielégítésére. Ismét megjegyzendő, hogy a büntetés nem csak fájdalom, hanem minden egyéb negatív érzelmet kiváltó inger is lehet. Csak a pozitív út bemutatása az, amelyik egy ilyen fixált rossz reakciót fel tud oldani és el tud tüntetni.*”

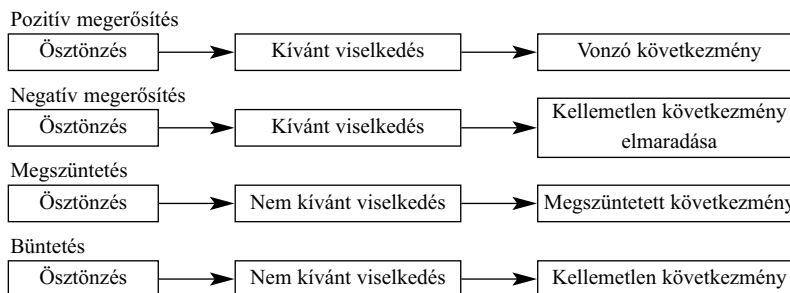
4 Burrhus Frederic Skinner (1904–1990) amerikai pszichológus, a behaviorista irányzat egyik meghatározó alakja. Kísérleteivel radikális nézeteit is igazolni kívánta az emberi viselkedés alakíthatóságáról. Ugyanakkor kísérletei ösztönzően hatottak a modern pszichológiai irányzatokra. A XX. század egyik legbefolyásosabb pszichológusaként tartják számon.

5 Ezek a kísérletek elsősorban Konrad Lorenz (1903–1989) Nobel-díjas etológus és Burrhus Frederic Skinner nevéhez fűződnek, magyar nyelven is megjelent műveikben olvashatók.

6 Ez az alapja az úgynevezett pszichopátiás személyiség kialakulásának.

7 Grastyán Endre: A tanulás optimalizálása idegfiziológiai ismeretek tükrében. Parlano, 1984/6–7., 13. o. http://www.parlano.hu/2017/2017-2/Abraham_Mariann-Grastyán_Endre.pdf

A megerősítés típusai

Forrás: Roóz József – Heidrich Balázs: Vállalati gazdaságtan és menedzsment alapjai.
Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 2010

A szociális tanuláselméleti megközelítés⁸, amely a maga idejében bizonyos szempontból a viselkedés-lélektani irányzat kritikájaként jelentkezett, a viselkedés környezeti, illetve helyzeti meghatározóinak jelentőségét hangsúlyozza. Az irányzat szerint a viselkedés a személyiségbeli és a környezeti változók folyamatos kölcsönhatásának eredménye. A kölcsönhatás azt jelenti, hogy a környezeti változókhoz történő alkalmazkodás a viselkedést, a személy viselkedése a környezetet formálja. A személyek és a helyzetek kölcsönösen befolyásolják egymást. A személyi környezeti hatások – az emberektől kapott büntetések és jutalmak – fontos befolyást gyakorolnak a viselkedésünkre. A társas tanulást ezért az operáns kondicionálás és az ahhoz kapcsolódó folyamatok speciális eseteként kezeljük. Ebben a tanulási folyamatban meghatározók a személyiségbeli különbségek, a kognitív, mentális adottságok és az érzelmi, motivációs jellemzők. A magatartásminták tapasztalati úton rögzülnek, annak függvényében, hogy jutalmat vagy büntetést kapunk bizonyos cselekedetekért. Mindamelllett van a tanulásnak egy másik útja is, az úgynevezett obszervációs tanulás, amikor is megfigyeljük egymás cselekedeteit, és megjegyezzük azok következményeit. A szociális tanuláselmélet fő tétele az, hogy az emberek olyan viselkedésmintákat sajátítanak el, amelyekkel pozitív megerősítés (jutalom) jár. Tekintettel arra, hogy a legtöbb társas viselkedés nem minden helyzetben azonos jutalomértékű, az egyének megtanulják megkülönböztetni az adott helyzethez illő „helyes” és „helytelen” viselkedési formákat. Ha egy adott viselkedés különböző helyzetekben is jutalmat kap, a viselkedés generalizálódik, vagyis ugyanaz a viselkedés sokféle helyzetben megjelenik.

⁸ A szociális tanuláselméleti megközelítés a század első felében uralkodó behaviorizmus és az abból ki-fejlődött inger-válasz pszichológia jelenkori leszármazottja.

A szociálismagatartás-mintákat az elmélet szerint elsősorban utánzásos tanulóval, a szociális környezet magatartásmintáinak megfigyelése útján sajátítjuk el. Az utánzásos tanulás jutalmazó értéke a megfigyelt (és pozitívan értékelt) személlyel való érzelmi azonosulás „jutalmazó” jellege. Ezzel nemcsak viselkedést, hanem a vele együtt járó emocionális állapot jelentését is tanuljuk, és átélhetjük az „együttes élmény” érzését. Így nemcsak viselkedést, hanem beállítódást, értékrendet, és a viselkedéshez kapcsolódó jelentéstartalmat is tanulunk. Az utánzásos tanulási folyamat eredményeiben meghatározók a modell jellemzői, így az illető viselkedésmintája annak (szociális, társadalmi) érték-tartalmától függetlenül jutalomértékű, és kritikátlanul interiorizálódhat a mintakövető norma- és értékrendjébe.

A büntetés hatékonysága az elméletek tükrében

Az irányzatok képviselői nincsenek egységes állásponton a büntetés alkalmazásának szükségességét illetően. Az irányzatok tanulási folyamattal kapcsolatos megállapításait illetően a gazdasági életben eltérő megállapítások (és azok kísérleti igazolásai) láttak napvilágot a büntetés viselkedésre gyakorolt hatását illetően, sőt játékelméleti interakciós modellgyakorlatok kapcsán is gyakran találkozhatunk a túl- és alulbüntetés fogalmával. A pedagógiai-pszichológiai tartalmú munkák többsége a büntetést mint néha szükséges, de az elvárt viselkedés szempontjából kétséges kimenetelű beavatkozást tekinti, miközben a társadalomelméleti, játékelméleti modelleken alapuló kísérletek eredményei azt sugallják, hogy a büntetésnek fontos szerepe van a társadalmi lét szempontjából.

A pedagógiai-pszichológiai tárgyú tanulmányok tehát azokra a fontos, figyelembe veendő szempontokra hívják fel a figyelmet, amelyeket feltétlenül mérlegelni kell, hogy a büntetés mint viselkedésmódosító processzus lehetőleg az elvárt irányba hasson. Napjainkban az egyik szokatlan címmel megjelenő⁹ pedagógiakönyvben *Schmied Borbála*¹⁰ újszerű hangvételben, de mégis a hagyományos szemléleti interpretációban értékeli a büntetés szerepét a tanulásban, a szocializációban. Megállapítja, hogy az egészséges szocializációs folyamat sem nélkülözheti a büntetés alkalmazását, de ennek eredményességében fontos tényező a büntetett és a büntető közötti kapcsolat érzelmi,

⁹ Nagy Ádám (szerk.): Nevelj jedit. A képzelet pedagógiája. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018

¹⁰ Schmied Borbála: Jutalmazás és büntetés a Roxfort varázslóiskolában. Osztályfonok.hu, 2018. június 3. <http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=225>

motivációs alapja. A szociális kapcsolati jellemzőkön kívül hatékonyság szempontjából a következő paraméterek figyelembevételére hívja fel a figyelmet:

Időzítés: ez azt jelenti, hogy a büntetendő cselekmény és a büntetés között minél rövidebb időnek szabad csak eltelnie, ellenkező esetben a motivációs hatás nem érvényesül. Vagyis nem alakul ki ok-okozati összefüggés a büntetés és annak kiváltott tartalma között (a megkésett büntetést a büntetett inkább érzékelheti személyes bosszúnak, agresszív magatartásnak, mintsem a viselkedés megváltoztatására irányuló figyelmeztetésnek).

Intenzitás: a szerző szerint az intenzív büntetés hatékonyabb, mint az enyhe, felhívja azonban a figyelmet az agresszív modell követésének (agressziótanulás) veszélyeire.

Konzisztencia: ez a büntetés esetében a következetességet, a kiszámíthatóságot jelenti a büntetendő viselkedés megítélése szempontjából. Ha a büntető cselekménnyel kapcsolatos viselkedése változik, azt egyszer normaszegőnek, büntetendőnek ítéli meg, máskor meg nem, akkor a büntetés elmaradása jutalomértékűvé válik, és nem ad világos fogódzót a viselkedés megítélése szempontjából.

A büntetőhöz fűződő kapcsolat: a már említettek szerint, akit elfogadunk, tisztelünk vagy a bizalmunkba fogadunk, attól a kedvezőtlen hatásokat is könnyebben elviseljük, inkább „igazságosnak” ítéljük. Sőt az ilyen személyek esetében a pozitív érzelmek átmeneti megvonása másodlagos büntetőhatással bír.

A büntetés indoklása, magyarázata: ha a büntetett nincs tisztában azzal, hogy milyen viselkedés miatt kapta a büntetést, akkor egyrészt a legjobb szándéka dacára sem képes korrigálni, másrészt akár okkal is lehet olyan gyanúja, hogy nem a helytelen magatartásnak, hanem személyének szól a büntetés.

Összességében véve, a büntetés csak akkor lehet hatékony viselkedésmódosító eljárás, ha az a helytelen, normasértő viselkedéssel szorosan és megbízhatóan összekapcsolható, kellemetlen hatása arányos a viselkedés okozta kellemetlen érzésekkel, és ha érzelmi alapú belátást generál, motivál a büntetett magatartás megváltoztatására. Ellenkező esetben inkább passzivitás, a cselekvés teljes gátlása vagy a helytelen káros magatartás általánossá válása, generalizációja várható, ami egészében is érintheti a szocializációs (vagy reszocializációs) folyamatot.

A büntetés hatékonyságával kapcsolatos, játékelméleti alapú gyakorlatok tanulságai alapján megfogalmazott következtetések más megközelítésben ér-

---

11 Marosán György: A büntetés dicsérete. Szociológiai Szemle, 2008/3., 110. o.

tékelik a büntetés szerepét és hatékonyságát. Marosán György tanulmánya¹¹ nem véletlenül viseli *A büntetés dicsérete* címet. Társadalmi kontextusban vizsgálja azokat a viselkedésformákat, amelyek valószínűsíthetően együttműködés kialakításához vezethetnek. Evolúciós megközelítési módja első-sorban azt vizsgálja, hogy a közösségi magatartás milyen hatásmechanizmusokat működtet az egyéni rátermettség maximalizálására; milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat az együttműködés, illetve az egoizmus a társadalmi javak felosztásában. A társadalmak szerveződését és haladását elemző munkák az együttműködési készség jelentőségét emelik ki, sőt a modern, játékelméletre épülő különböző tréninggyakorlatok is az együttműködés előnyét hangsúlyozzák az összteljesítmény maximalizálása érdekében. Marosán ezzel szemben rámutat azokra a helyzetekre, amelyek esetében az egyéni rátermettséget maximalizáló evolúció szempontjából az együttműködés hátrányos is lehet. Megállapítása szerint: „*A kutatások sokáig természetes alapfeltevésként fogadták el, hogy a közösségeket a mások érdekeinek jó-szándékú tekintetbe vétele tartja össze. Ehhez képest, a büntetésnek, és a mögötte megbúvó érzelmeknek, a bosszúnak és az irigységnek az átlagember pro-szocialitást gyengítő hatást tulajdonít. Az elmúlt években azonban egyre több, kifejezetten a büntetés hatásait vizsgáló, kísérletet hajtottak végre. Ezek eredményei jóval árnyaltabb képet festettek a büntetésnek és a szankcióknak a közösség működésében betöltött szerepéről.*” A szerző ez után részletesen bemutatja a büntetésnek a közösségek fennmaradásában betöltött szerepét, valamint a büntetés intézményesülésének okait. Axelrod 1990-ben írt könyve alapján¹² az úgynevezett ismétléses fogolydilemma játék, a TFT (tit-for-tat) játékok¹³ viselkedési stratégiájának elemzésekor vizsgálta a lehetséges interakciókat együttműködés (viselkedésjutalmazás) és büntetés szempontjából.

A partnerek választhatnak az „együttműködő” és „nem együttműködő” (csaló vagy büntető) viselkedési stratégiák közül. Az interakció meghatározott, de nem túl szigorú és választásra lehetőséget adó szabályok között zajlik. A szimulációs modellek végső soron arra a kérdésre kerestek választ, hogy az emberi társadalomban melyik viselkedés a célravezető sikeresség szempontjából. A játékok értékelt eredményei alapján az a megállapítás vált igazolttá, hogy az interakciókban nem együttműködő partnert a leghatéko-

¹² Robert Axelrod: *The Evolution of Cooperation*. Penguin Books, London, 1990

¹³ Angol kifejezés, aminek jelentése méltányos vagy egyenértékű „megtorlás”. A stratégiát először Anatol Rapoport vezette be 1980 körül. Az ilyen stratégiát alkalmazó partner először együttműködik, majd ezt követően a másik fél korábbi akcióját reprodukálja. Ha a másik fél korábban együttműködő volt, a partner együttműködő, ha nem, akkor ő sem.

nyabban következetesen alkalmazott figyelmeztető célú „büntetésekkel” lehet együttműködő viselkedésre „rávenni”. Ha elmarad a „megtorlás” (büntetés), akkor a csaló magatartása eredményes, és ebben erősíti meg. További, az előző szituációkra alapozott, de bonyolultabb interperszonális helyzetet modelláló játékprogramok eredményeiből olyan tapasztalatokat is levontak az elemzők, miszerint a kevésbé fejlett, de erősebb közösségekben élő társadalmak polgárai jelentősen kevésbé méltányosak és együttműködők az idegenekkel, mint a fejlettebb társadalmakéi. Foglalkozik az úgynevezett altruista büntetés alkalmazásával, amikor is a büntető fél akár saját kárára (anyagi vagy egyéb veszteség elszenvedésével) tesz igazságot, megbüntetve a szabályszegőt. Vagyis egy adott eseményben nem érintett személy saját kárán megbüntet egy ismeretlent, mert igazságtalannak tartja annak egy másik ismeretlennel kapcsolatos viselkedését. Ez az altruista büntetés lényege. (A büntetés tanulásiélektani aspektusai kapcsán azt a másodlagos eredményt is kimutatták a vizsgálatok, hogy az idegenekkel kapcsolatos elutasító, etnocentrikus viselkedés tanult viselkedés, míg az altruizmus részben velünk született, részben tanult.) Az altruista büntetési készség nem függ a társadalom fejlettségi szintjétől (ezt is igazolták a kísérletek), ami arra utal, hogy a büntetésnek adaptív szerepe van az emberi közösségek stabilizálása tekintetében. A büntetési hajlandóságot az elvárt viselkedéstől való eltérés, a normasértés váltja ki, és minél kisebb mozgásteret engednek a szabályok a viselkedés megítélésében, annál nagyobb lesz a valószínűsége, hogy a büntetési hajlandóság is viselkedési normává váljon. A büntetési hajlandóság erősödése viszont a csoport, a társadalom számára kohéziós összetartó erővel bír és bár a büntetésnek, jelesül az altruista büntetésnek fontos szerep jut a közösség összetartásában, mégis elmondható, hogy a játék résztvevői – kérdőíves válaszaikban – arra utaltak, hogy szívesebben választanak büntetés nélküli közösségi, társadalmi „modelleket”. A szerző cikkében végül is összegzett következtetésként megállapítja: *„A felsorolt kísérletek összességükben megvilágítják, egyben magyarázatát adják annak a történelmi tendenciának, hogy a büntető-intézmények különböző formáinak alkalmazása miként támogatja az egyre nagyobb közösségek létrejöttét, és fennmaradását. Ebből a szempontból a büntetés intézményei – sokat átkozott állami, és a különböző viselkedést – befolyásoló társadalmi intézmények, mint a törvény, az erkölcs, sőt a vallás is – evolúciós adaptációknak tekinthetők. Úgy tűnik, éppen akkor van jelentősége a »másodlagos« büntetésnek, amikor az adott közösségben viszonylag gyorsan, tömeges, és jelentős viselkedés-módosítás megy végbe. A kísérlet igazolta: a közösség szempontjából az elnéző, »majd csak észreveszi*

magát» stratégia nem csupán ön-, de közveszélyes is. Önveszélyes, mert a helytelenül viselkedőt megerősíti abbéli tudatában: egyedül hatékony, és ezért követésre érdemes korábbi – önző és csaló – stratégiája. Ugyanakkor, ez a viselkedés közveszélyes is, mert segít a közösséget károsító viselkedés terjedésében.”¹⁴ Mindemellett léteznek olyan büntetési stratégiák, amelyek alkalmazása a közösség széteséséhez vezethet. Ilyenek az „alulbüntetés” (a büntetés feltétlen csökkentésére törekvés), a büntetéstől való elzárkózás, a túlbüntetés, valamint az antiszociális büntetés. Ez azt a következtetést sugallja, hogy az egyre fejlődő büntetőintézmények nélkülözhetetlen eszközei a fejlődés fenntartásának.

További szempontok a büntetés mérlegeléséhez

Adott körülmények között tehát a büntetés szerves része a különböző kultúráknak, jelesül annak a kultúrának is, amely „itt és most” tapasztalható a törvényalkotásban, és annak végrehajtásában. Pszichológiai szempontú megközelítésben megérthető, hogy a büntetésben különböző módon érintettek nagy valószínűséggel különféleképpen reagálnak az egyes büntetések súlyára és kiterjedésére. Nem tekinthető véletlennek, hogy a peres eljárások során igen gyakori, hogy a védelem enyhítésért, a vád képviselője pedig súlyosbításért folyamodik ugyanabban az ügyben. Nem várható el, hogy az elkövető és a sértett ugyanazt érezze, amikor megszületik a döntés. Ebben – legalábbis az esetek túlnyomó többségében – természetszerű, hogy nem várható el a teljes érzelmi és logikai azonosulás az érintett felek között. Azonban vannak olyan átfogó, állatársadalmi érdekek, amelyekben nemcsak szükséges, hanem lehetséges is közös platformot kialakítani, és szerintünk ezek közé tartozik az, hogy a büntetés soha ne okozzon olyan következményeket, amelyek mind a vétlenek, mind az elkövetők számára feloldhatatlan vagy alig feloldható konfliktusokat generálnak. Nézetünk szerint ezért nem halasztható, hogy – ha röviden, a teljesség igénye nélkül is, de – a figyelmet arra fordítsuk, amit jobb híján a büntetett utóélet abszurditásának neveznénk.

A büntetett utóélet – noha jogértelmezés szerint kétségtelenül olyan abszurditás, ami nem korrigálható semmiféle újabb jogalkotással – a köznapi tapasztalás szerint a létező valósághoz tartozik, és alig felmérhető károkat okoz, tehát rá kell mutatni ennek a jelenségnek mind a forrásvidékére, mind

---

¹⁴ Marosán György: i. m. 116. o.

pedig következményeire és súlyára. Forrásvidékét tekintve egyszerűen arról van szó, hogy a társadalmi többség egyfajta védekezési mechanizmusként stigmatizálja az egyszer megállapított büntetességet, esetleg „élethosszig” megvonja a bizalmát azoktól, akik valamikor ebbe a kategóriába kerültek, és ezt a bizalmatlanságát nem oldja fel a „racionális valóság”, a jogi elévülés, vagy az esetleges rehabilitálás. Amennyire érzelmileg természetesnek találhatjuk ezt a magatartást, kognitív alapon annyira károsnak is, méghozzá visszahatólag is, mivel ez a fajta védekezés önkárosító is. Önkárosító azért, mert hatását tekintve vagy többrétegű hazugságra, vagy a társadalmi többséggel szembeni késztetések irányába sodor.

Miért beszélhetünk többrétegű hazugságról? Egyfelől azért, mert mellett, hogy az így bizonyos mértékig társadalmi kiközösítettségre ítélték egy része a beilleszkedés érdekében majd a szimpla hazugságot, vagyis előéletének meghamisítását fogja választani; másfelől egy olyan általános látszatot teremtet, amelyből egyszerűen kihullottak azok az egyedek, akiknek a léte nem kívánatos a többség számára. Ez a látszat lehet nagyon megnyugtató pillanatonnyilván, de hosszabb távon több mint nyugtalanítóvá válhat, mivel egyetlen társadalom sem építheti a jövőjét hazugságra. Tetszik, nem tetszik, együtt kell élni a valósággal, mert csak ez segítheti elő a stabilitást. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy konszenzusra, közmegegyezésre kell jutni abban is, ami a volt elítéltek minden hazugságtól mentes reintegrációs lehetőségeit biztosítja, ha azok jogkövető, törvénytisztelő életmódot folytatnak.

Jon Elster¹⁵ a társadalmi normákkal és azok hatásmechanizmusával kapcsolatban a következő észrevételt teszi: „Ahhoz, hogy a normák társadalmiak legyenek, az kell, hogy mások is osszák őket, és részben az ő helyeslésüknek és helytelenítésüknek kell fenntartani őket. Rendszerint azok az érzelmek is hozzájárulnak fennmaradásukhoz, amelyeket megszegésük vált ki: zavar bűntudat és szégyen a normasértőben; harag és felháborodás a szemtanúban. [...] A bosszút nem a jövőbeli nyereség reménye vezérli, hanem a korábbi sérelem váltja ki. Habár a bosszúállásra való hajlandóságot nem a következmények vezérlik, mégis lehetnek kedvező következményei. Ha a többiek azt hiszik, hogy mindig megbosszulom az engem ért sérelmet, még ha nagy kockázattal is jár számomra, ügyelnek arra, hogy meg ne sértsenek. Ha azt hiszik, hogy csak akkor válaszolok a sérelemre, ha érdekemben áll, nem kell annyira vigyázniuk.”

---

¹⁵ Jon Elster: i. m. 117–118. o.

Egy társadalmi szembenézés követelménye

Bármennyire körülhatárolt a büntetőjogban az úgynevezett büntetett előélet fogalma, elévülésének kritériumai vagy bírói úton történő mentesítési lehetőségei, a gyakorlatban az tapasztalható, hogy a büntetett előéletnek többnyire akkor is van utóélete, ha ez már nem tekinthető törvényes szankciónak. Egyrészt a büntetések nyilvántartásán kívül létezik a bűnügyi nyilvántartás is, amely sokkal kiterjedtebb és semmiféle elévülés nem korlátozza.

„A büntetések nyilvántartása sokkal szűkebb körű, mint maga a bűnügyi nyilvántartás. A bűnügyi nyilvántartás ugyanis az alábbi halmazokból áll¹⁶:

- büntetések nyilvántartása*
- kényszerintézkedés hatálya alatt állók nyilvántartása*
- büntetőeljárás alatt állók nyilvántartása*
- ujjnyomat és fénykép-nyilvántartás*
- DNS profilok nyilvántartása.*

A bűnügyi nyilvántartás tehát nagyon sok mindenkiről tartalmaz adatot, olyanokról is, akik végül nem válnak büntetetté, azaz jogerősen elítélt személlyé, vagy akár olyanokról is akik ellen nem is folyik eljárás. Ha valaki például gyanúsítottja egy bűncselekménynek, akkor bűnügyi nyilvántartásba ugyan bekerül büntetőeljárás alatt álló személy lesz, de az erkölcsi bizonyítvány szempontjából lényeges büntetések nyilvántartásába csak akkor, ha jogerősen elítélik. A bűnügyi nyilvántartás még olyan személyek adatait is tartalmazhatja, akiknek bűncselekmény elkövetéséhez soha semmi közük nem volt, ugyanis ebben kell rögzíteni a bűncselekmények helyszínén talált minden ujjlenyomatot is.” Erre a nyilvántartásra kétséget kizáróan szüksége lehet ugyan a bűnüldözésnek, de az is nehezen vitatható, hogy a személyiségi jogokhoz fűződő alapvető követelmények sérelmével járhat már csak azért is, mivel e nyilvántartásba kerüléshez semmiféle beleegyező nyilatkozatra, vagy akár csak szóbeli tudomásul vételre sincs szükség. Természetesen lehet és szükséges is törvényi garanciákat adni ezek betekintési jogosultságaihoz, de ez minél szűkebbre szabott, annál kevesebb az értelme az efféle nyilvántartásnak. Mert ugyan kitől érdemes megvonni a betekintési jogot? Rendőri szervektől, tudományos kutatóktól, a közigazgatásban elsősorban érdekeltektől? S kire vagy kikre háruljon ezeknek az alkalmazása, jogkezelése, döntési felhatalmazása?

---

¹⁶ <http://batki.info/index.php/erkolcsi-bizonyitvany/>

Ezekről a meglévő társadalmi eljárásokról azt is lehetne gondolni, hogy ezek az általános, mindennapi gyakorlattól igen messzire eső problémák, de számos jele van annak, hogy nem csupán hivatalos iratok (például vízumkérelmek) kitöltése esetén lehet azzal a kérdéssel szembesülni, hogy valaki büntetett előéletű-e, vagy sem, miközben távolról sem pontosítják a kérdést aszerint, hogy az csak a nem elévült vagy bírói úton nem mentesített büntetességre vonatkozzon. A probléma konfliktuskeltő megjelenésével akkor lehet igazán szembesülni, ha közelebbi tárgyunk, a reintegráció szempontjából egy pillantást vetünk egy az interneten is olvasható, tehát a közérdeklődés, közvélemény-formálás szempontjából is rendelkezésre álló svéd példára.¹⁷

Szembe kell néznünk tehát azzal a társadalmi jelenséggel, miszerint a büntetett utóélet egyre nehezebben kerülhető el azok számára, akiknek azt mondják, hogy ha letöltöd az összes büntetésed, beleértve a mellékbüntetéseket is, lerótad minden tartozásod, semmi sem vet többé árnyékot a becsületes, törvénykövető társadalmi beilleszkedésedre. A büntetését letöltő „szabad” állampolgárra súlyosan ránehezedik a büntetett utóélet terhe, és az esetek legnagyobb hányadában azt kell tapasztalnia, hogy semmi sincs úgymond „lekvittelve”, az egész csak maszlag volt, a társadalom továbbra is elhatárolódik tőle, s ezért neki sincs más lehetősége, mint az elhatárolódás azoktól, akik tőle elhatárolódnak.

A cikk szerint *Ljunggren* nem tesz mást, mint megpróbál racionális, értelmes üzleti módon reagálni egy meglévő, sőt minden bizonnyal egyre bővülő információs keresletre. Saját példájánál maradva, a világhálós ismerkedés keltette veszélyeket nem lehet tagadni. Végérvényesen elmúltak azok az idők, amikor a mama felvette a fűzőjét és elkísérte lányát az ötórás teára, ahol nagylelkűen engedélyezhette egy fejbólintással a táncot, vagy a korzón a széptevést, de szó sem lehetett arról, hogy a csábítás gyors és minden szülői kontroll nélküli processzus legyen. Vagy ha mégis, akkor a bűnbeesés stigmája csak nagyon nehezen, és többnyire igen költségesen volt takarható. Ezek a változások nagy reményekkel kecsegtethetik *Ljunggren* máris jövedelmező üzletét, de ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy olyan tendenciára hívja fel a figyelmet, amely óriási mértékben nehezíti a volt elítéltek reintegrációját.

Pszichológiai értelemben nincs az a talpalatnyi hely, ahol a büntetett utóélet alól ki lehetne bújni, hiszen az ilyen célból közzétett információk immár globálisak. Nyilvánvaló, hogy ezzel a helyzettel az igazságszolgáltatás vagy a büntetés-végrehajtás intézményrendszere önmagában nem birkózhat meg,

---

¹⁷ <https://mno.hu/eletmod/a-honlap-ahol-kiderul-ki-volt-buntetett-eloeletu-1207740>

az igénybe vehető legjobb reszocializációs, reintegrációs módszerek és eljárások sem biztosíthatják, hogy érvényesíthető legyen az a megállapodás, amely szerint, ha az elítélt leróta a kiszabott büntetést, akkor az elszámolás lenullázódott. Vagyis lehet olyan új életet kezdeni, amelyet már semmi sem terhel. Nehéz megmondani, hogy ezen a helyzeten mi segíthetne, esetleg elképzelhető, hogy egy nyilvánvalóan hosszan tartó, s igen keserves össztársadalmi szembenézés révén kezelhetőbbé válhatna ez a probléma. Ehhez szerintünk olyan széles körű „társadalmi nevelési” programra lenne szükség, amely magában foglalná mindazoknak az együttműködését, akik a legtagabb értelemben felelősek valamilyen formában a nyilvánosság állapotáért. Teljesen hibás az az elképzelés, amely a reintegrációért csaknem kizárólagosan az elítéltekkel közvetlen kapcsolatban lévő szervezeteket, intézményeket teszi felelőssé, s még jó, ha egyáltalán megemlítik, hogy a különféle társadalmi szervezetek és egyházak is érintettek ebben a felelősségben.

A svéd példa kapcsán felvetett kérdésre alapvetően két válasz adható. Az egyik az, hogy be kellene tiltani minden olyan eljárást, ami a reintegráció amúgy is szűkös ösvényén újabb torlaszokat emel. Ennek az a logikája, hogy ha olyan új jelenséggel találkozunk, amely racionális üzleti, esetleg irracionális, érzelmi vagy egyéb megfontolásból akadályozni látszik a reintegrációt, akkor az ellen fel kell lépni, a lehetőség szerint akár jogi eszközök alkalmazásával. Ennek az érvelésnek elméleti háttérrel nyújthat az, hogy a társadalmi érdeknek mindig elsőbbséget kell élveznie a magánérdekkel szemben, s főként olyankor, amikor a személyes érdek anyagi haszonszerzésre irányul. Meg kell azonban állapítanunk, hogy bár az érvelés tetszetős és viszonylag könnyen érvényesíthető megoldást kínál, ráadásul olyat, amely sokak egyetértését válthatja ki, erősítve ezzel az intézkedésben szerepet vállalók presztízsét, kivitelezése azonban rengeteg buktatóval jár. A helyes válasz megkereséséhez ugyanis elengedhetetlen kritérium, hogy az valódi és a társadalomban tartós attitűdöt kialakító megoldást hozzon, mivel sajnos olyan „megoldási kísérletekkel” is találkozhatunk, amelyek nem megoldani, hanem csupán elfedni, meg nem történtté tenni, tagadni vagy áttolni¹⁸ szándékoznak egy ne-

¹⁸ A tagadás, meg nem történtté tevés, áttolás a pszichoanalízisben tárgyalt olyan elhárító mechanizmus (több ilyen is van), amelyet a szakirodalom védekezési (énvédő) mechanizmusok vagy (el)hárító mechanizmusok néven tárgyal. Funkciójuk megakadályozni az „én”-t személyesen negatívan érintő, az önértékelést fenyegető, szorongáshoz, stresszhez vezető felismeréseket. Miközben az énképet jótékonyan védik a hibáival való bántó szembesüléstől, eltorzíthatják a valóság megfelelő érzékelését. Sigmund Freud lánya, Anna Freud (1895–1982) alkalmazta először az elhárító mechanizmusok kifejezést azokra a tudattalan stratégiákra, amelyek segítségével az egyén a pszichés feszültségeit csökkenteni, megszüntetni igyekszik.

hezen kezelhető problémát. Az ilyen típusú társadalmi „pótcselekvések” ugyanis jóval súlyosabb következményekkel járhatnak. Mindenekelőtt is azaz, hogy kaput nyitnak egy olyan mentalitásnak, amely szerint a társadalom érdekében lehetséges a társadalmat megfosztani bizonyos olyan információktól, amelyeket valamely kisebb vagy nagyobb hatalom publikálásra tilosnak nyilvánít. Az ilyen döntéseket nagy általánosságban hírzárlatnak nevezik, s a jogosultságát azzal próbálják szentesíteni, hogy társadalmi érdek fűződik hozzá. Természetesen nem kell azt hinni, hogy minden ilyen mögött alantas megfontolások rejlenek, minden további nélkül elképzelhető, hogy csupán a vélt társadalmi érdeket azonosítják magával a társadalmi érdekekkel. Ez azonban esetünkben sem igazolhatja a hibás, a társadalomnak veszteséget okozó megoldást.

Utaltunk rá, hogy legfőképp súlyos torzulások előtt nyithat teret egy olyan megfontolás, amely a társadalmat meg kívánja fosztani bizonyos őt érintő információktól. Ennek azonban van egy olyan vonatkozása is, hogy egy demokratikus rendszerben ez a gyakorlatban teljesen keresztülvihetetlen, mivel itt az információk nem egyetlen kézben összpontosulnak, nem egyetlen csatornán áramlanak. S egyébként is, az internet és egyéb információs hálózatok egyszerűen nem teszik lehetségessé az ilyen jellegű „hírzárlatokat”.

Maradva az általunk fókuszba helyezett problémánál, annál, amelyet a büntetett utóélet reintegrációs akadályaként fogalmaztunk meg, ismételten és nagyon hangsúlyozottan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az egyetlen, nagyon időigényes, fáradságos és sok türelmet igénylő folyamatra kell berendezkedni, amely során a társadalom tagjainak szembe kell nézniük azzal a problémával, hogy azokkal az egyébként tisztességes utat választó polgárokkal is együtt kell élni, akik bizonyos vonatkozásban különböznek a többségtől. Kitaszításuk nemcsak azokat érintené, akiktől megpróbálnak elhatárolódni, hanem az elhatárolókat is. Esetünkben: ha nem tud létrejönni egy olyan közmegegyezés, amely a büntetett előéletűeket nem zárja a büntetett utóélet „zárkájába”, akkor azok – a reintegráció nehézségeitől elfordulva – könnyen a rekriminizálódás irányába sodródhatnak. Ez azt is magában rejti, hogy olyan bűnözői csoportosulások felé hajlanak majd, amelyek számára a társadalom nagyobbik fele idegen testként jelenik meg, amelytől az érdekeiket, életmódjukat, társas kapcsolataikat is eleve megkülönböztetik. A megkülönböztetés visszavághat: a megkülönböztetettek is megkülönböztetnek.

Összegzés

A cikkben arra törekedtünk, hogy interdiszciplináris keretek között vizsgáljuk azokat a szociális tanulási, a társadalmi normákkal, szabályokkal való azonosulási folyamatot elősegítő jutalmazási, büntetési metodikákat, amelyek elengedhetetlen feltételei az egyén sikeres közösségi beilleszkedésének. A büntetési interakciók kettős természete alapján megkíséreltük igazolni a büntetés szerepének helyénvalóságát, miközben arra is törekedtünk, hogy felhívjuk a figyelmet a büntetés személyiség- és közösségkárosító hatásaira is. Külön foglalkoztunk azzal a sajnálatos társadalmi jelenséggel, amely a büntetett előéletű személyt sújtja az általunk büntetett utóéletnek nevezett jelenséggel. Felhívtuk a figyelmet, kritikát és javaslatot fogalmaztunk meg a büntetettek szélesebb körét is érintő túlbüntetéssel kapcsolatos problémák lehetséges kezelését illetően. A forrásanyag felhasználásakor is interdiszciplinaritásra törekedtünk, a téma kifejtésekor a megszokottól eltérő tartalmú anyaggyűjtést is alkalmaztunk.

IRODALOM

- Axelrod, Robert:** The Evolution of Cooperation. Penguin Books, London, 1990
- Barkóczy Ilona – Putnoki Jenő:** Tanulás és motiváció. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984
- Bognár Cecil:** A jutalmazás és a büntetés lélektana. *Magyar Pedagógia*, 1940/49.
- Grastyán Endre:** A tanulás optimalizálása idegfiziológiai ismeretek tükrében. *Parlando*, 1984/6–7. http://www.parlando.hu/2017/2017-2/Abraham_Mariann-Grastyán_Endre.pdf
- Jon, Elster:** A társadalom fogaskerekei. Osiris Kiadó, Budapest, 1997
- Marosán György:** A büntetés dicsérete. *Szociológiai Szemle*, 2008/3.
- Nagy Ádám (szerk.):** Nevelj jedit. A képzelet pedagógiája. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018
- Schmied Borbála:** Jutalmazás és büntetés a Roxfort varázslóiskolában. *Osztályfonok.hu*, 2018. június 3. <http://www.osztályfonok.hu/cikk.php?id=225>
- Vajda Zsuzsanna:** Az iskola a társadalom és a társadalmi hátrányok. *Esély*, 2003/3.

INTERNETES FORRÁSOK

<http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/rendeszet/pszichologiai-szocialpszichologiai-alapismeretek/a-szemelyiseg-szocialis-tanulaselméleti-megközelítése>

www.pallai.hu/wp-content/.../Konfliktus-és-konszenzus-jegyzet-résztvevőknek.pdf